

Служіння праву —

це служіння справедливості

В. К. Мамутов

академік НАН України, директор Інституту економіко-правових досліджень НАН України

1. Відзначаючи День юриста, можна із задоволенням констатувати, що юридична освіта в нашій країні стала дуже затребувана і популярна. Не всі, що прагнуть здобути юридичну освіту, планують займатися тим або іншим видом професійної юридичної діяльності. Але дуже багато хто зараз вважає, що серйозні юридичні знання корисні на різній роботі в народному господарстві, в державному апараті, при самостійному веденні суспільно-корисної діяльності.

Затребуваність юридичної освіти вселяє надію на розвиток тенденції зміцнення правопорядку в нашому суспільстві. Стародавній принцип «*pereat mundus, fiat justitia*» в нинішній термінології означає принцип торжества справедливості. Юстиція – це справедливість, а справедливість – це дух права, правової держави, верховенства права. Дотримання цього принципу і повинні забезпечувати юристи. Кожний – в своїй сфері діяльності, щоб справедливість восторжествувала повсюдно.

Дослідження, проведені вченими Національної академії наук України останніми роками, показують, що населення в загальній масі не вважає встановлений порядок справедливим [1]. Головним для переважної більшості населення є забезпечення правопорядку і рівності усіх перед законом [2]. Таким чином, перед юридичним співтовариством

України постає серйозне завдання сприяння правовими засобами забезпеченню правопорядку, який відповідає вимогам справедливості. Фронт робіт тут великий для представника всіх юридичних професій, і тенденція до звуження цього фронту, на жаль, поки що не є видимою.

2. Принцип справедливості повинен забезпечуватися як у правотворчій, так і в правозастосовчій діяльності.

На початку фундаментальної монографії, присвяченій верховенству права, її автор – С. П. Головатий посилається на Платона, який вважав, що в основі створення ідеальної держави повинні лежати ідеї Добра та Справедливості, що необхідно розрізнати справедливість і несправедливість [3]. На цих ідеях ґрунтуються багато сучасних концепцій. Але якщо проаналізувати різні стадії практики правового регулювання, то її не завжди можна визнати такою, що відповідає вимогам справедливості.

Певні відхилення спостерігаються на початковій стадії процесу, – на стадії правотворчості, в якій значне місце займають чомусь іноземні «радники», що відкриває лазівки для корупції. З перших років незалежності правлячі круги країни під впливом, мабуть, такої особливості психології, яку називають комплексом неповноцінності, почали в своїй діяльності керуватися рекомендаціями не власних фахівців, а іноземних радників. І не такого рівня, як, скажімо, лауреати Нобелівської премії або особи, котрі добре відомі результативністю рекомендацій, а в основному рівня невисокого і навіть взагалі з непевною репутацією. Вони без запрошення з поч. 90-х рр. почали прибувати до нашої країни, створювати тут свої центри, фонди, агентства і не просто давати поради, а готувати і лобіювати важливі законопроекти, чинячи тиск на осіб, що володіють правом законодавчої ініціативи, на депута-

тів. Часто це робиться у дуже нав'язливій формі і, як правило, без достатніх обґрунтувань.

Звичайно, серед іноземних радників є і люди компетентні. Є доброзичливі і щиро охочі допомогти. Але працюють вони по своїх моделях і лекалах, що, як правило, не адекватні конфігурації нашої реальній дійсності, реальній економіці. Виникли іноземні структури, які безпосередньо беруть участь в підготовці законопроектів, в обговоренні цих проектів на засіданнях комітетів Верховної Ради, наймають наших учених для втілення власних – цих структур концепцій в наше законодавство. Ця діяльність називається допомогою. Але, природно, в процесі цієї роботи впроваджуються ідеї тих, хто допомагає, і тих, хто фінансує їхню роботу. І результат повинен відповідати уявленням та інтересам того, хто «замовляє музику». В наших умовах дуже часто результат виходить негативним, а автори рекомендацій відповідальності не несуть. Кращий доказ – наслідки «масової шокової терапії» по кресленнях Сакса і К. За тією ж методологією побудовані поради відомої «блакитної стрічки», правильно охарактеризованих у нас як «поради ескімосів папуасам, як краще поводитися в спеку». Недавно написали, мабуть, не без участі долароотримувачів, проект нового закону, який стосується банкрутства, в якому ігноруються інтереси державних структур, зокрема виплата заборгованості по податках, по платежах до пенсійного фонду і т. п. Проводяться зміни, деталізація, що ускладнюють текст, і які тим самим полегшують лов рибки в каламутній воді і корупцію. Ми прагнемо в ЄС, а не в США, а в підготовці законів «допомагають» в основному структури американські, хоча правова система США істотно відрізняється від європейської. Хіба це розумно? А безрозсудне не може бути справедли-

Юстиція – це справедливість, а справедливість – це дух права, правової держави, верховенства права

вим. Слід у правотворчості, як, власне, і у всьому іншому, спиратися на власні сили, реалізовувати свій великий потенціал.

Потрібно, звичайно, іноземний досвід вивчати, той, що придатний в наших умовах – використовувати. Але закони можемо і повинні писати самі. Писати так, щоб не було лазівок для несправедливості. Тим часом вони виявляються навіть у законі про протидію корупції. У ньому є пункт, згідно з яким обмеження, що встановлені відносно вартості подарунків, не розповсюджуються на бонуси. Може, це якісь дрібниці? Ні, судячи по загальних сумах заробітної плати, що включають бонуси сучасних керівників, це зовсім не дрібниці. Директори багатьох наших банків, за оцінкою журналу «Форбс», який не ставиться (на відміну від більшості нашого населення) негативно до багатих людей, отримують від 250 тис. до 1,5 млн доларів на рік [4]. Частка бонусів у цих сумах, які 60-360 разів перевищують середню по країні зарплату,

дуже велика. Чи справедливо їх не враховувати? А який результат діяльності величезної кількості банків, їх продукт? Горезвісні деріативи і криза? Багато наших банків не кредитують економіку, а паразитують на ній. І замість притягання винуватців банкрутства банків до відповідальності, їм ще допомагають за рахунок держбюджету. Знову те ж питання: де справедливість? Зарплати (і бонуси) у багатьох керівників компаній ще більші, ніж у банкірів-лихварів і досягають 12 млн доларів в рік [4]. Якщо врахувати, що зарплата апарату у таких керівників повинна якось відповідати їхнім доходам, то можна скласти приблизне уявлення про існуючий рівень експлуатації в недержавному секторі економіки.

Забезпечення справедливості залежить не тільки від законодавства і процесу його формування, а й від практики правозастосування, особливо від тлумачення норм в судовій практиці. Суд може сприяти торжеству справедливості, якщо

Іноземний досвід вивчати потрібно той, що придатний в наших умовах. Але закони можемо і повинні писати самі

судитиме з урахуванням духу законів, по справедливості, зокрема, при розгляді господарських спорів – з урахуванням економічної суті справи, економічних і соціальних результатів (наслідків) того або іншого рішення. Ось це і буде верховенством права на ділі. За відсутності прямо відповідної норми, при необхідності ухвалювати рішення в умовах пропуску в законі, коли суд вимушений звертатися до аналогії закону або до аналогії права, потрібно керуватися не аргументами казуїстів, а критерієм справедливості, знаходити справедливе рішення відповідно до духу закону, духу права.

3. Важливо добиватися торжества справедливості в забезпеченні прав громадянина, прав людини. Кажучи про захист прав людини, мають на увазі, як правило, захист прав індивідуальної особи, окремого громадянина. Але права окремої людини багато в чому залежать

від того, наскільки захищене дане суспільство або навіть яка-небудь конкретна община загалом. У колоніях колишньої Британської імперії, яка розвалилася в середині ХХ ст. в результаті революцій в Європі і Азії, не було сенсу говорити про права людини, якщо їх не було у підкореній країні. Про права окремої людини можна говорити в країнах, які володіють суверенними правами, населення яких самостійно визначає свої права, приймає власні закони, що захищають інтереси народу. Захист прав кожної людини повинен здійснюватися і за допомогою захисту загальнонародних інтересів.

Останніми роками модно стало, наприклад, говорити про захист прав споживача, маючи при цьому на увазі споживача – окремого громадянина. Але щоб забезпечити право окремого громадянина, треба забезпечити захист споживчого ринку в цілому від проникнення на цей

ринок недоброякісних товарів. У першому випадку мета може бути досягнута одними засобами, а в другому – декількома іншими. І хоча ці засоби повинні бути взаємопов'язані, синхронізовані, вони все ж таки різняться.

Велику роль в захисті прав громадян можуть відігравати засоби масової інформації. На жаль, не дивлячись на кількісне зростання цих засобів і свободу слова, їх роль в захисті прав навряд чи зросла. За радянських часів на критичні зауваження і пропозиції, висловлені у пресі, той, кого вони стосувалися, повинен був відповідати. Тепер це зовсім не обов'язково (та і не завжди можливо встежити за масою виступів). Варто було б, усе ж таки, в законодавчому порядку ввести такий обов'язок. Звичайно, виникає питання про те, як устежити за всіма виступами. Можна встановити, скажімо, обов'язковість відповіді на виступи в офіційних органах друку, а також за наявності письмових звернень редакцій до тих організацій, діяльність яких прямо заторкнута у відповідній публікації.

4. Популярні політичні лозунги не повинні вуалювати утиску прав громадян на ділі. Вважається, наприклад, що свобода друку забезпечує захист прав громадян. Проте, як зазначено вище, це не завжди так. Показовий в цьому відношенні скандал у Великобританії, що розгорівся недавно у зв'язку з тим, що газетні магнати організували підслуховування телефонних розмов громадян. Ми багато говоримо про свободу друку, але абсолютно не говоримо про зловживання цією свободою з боку органів друку і окремих журналістів на шкоду правам громадян.

Актуальнішою стала проблема захисту прав громадян і суспільного інформаційного простору від зловживання свободою слова з боку ЗМІ і журналістів, від дезінформації, поширюваної як ними, так і з їх допомогою іншими публічно ви-

ступаючими особами. Адже вони, як і всі громадяни, також мають не тільки права, а й обов'язки, і по справедливості також повинні нести відповідальність за заподіяння шкоди окремим громадянам і суспільству.

Закон, наприклад, не визнає недоторканності журналістів, вони, як і всі, не безгрішні і не застраховані від помилок. Не відгороджуючи суспільство від шкідливих ексцесів преси, ми не захищаємо, а ущемляємо інтереси громадян. Але практика поки така, що можна не відповідати навіть за явну дезінформацію. Навіть формула придумана: «за неперевіреними даними» або «за неперевіреною інформацією». Але якщо інформація ще не перевірена, то навіщо за сіб масової інформації тиражує її на весь світ? Так можна чинити тільки з самокорисливих інтересів, ігноруючи інтереси суспільства. Щось подібне відбулося в результаті запущених кілька років тому через деякі газети чуток про нібито неблагополуччя «Промінвестбанку». Розповсюдження викликало загальну паніку і негативні наслідки, врешті-решт, для самих вкладників. Хтось на цьому заробив, але ніхто не відповів за дезінформацію, що загрожувала економічній безпеці. Але підриг економічної безпеки держави є підриг безпеки кожного громадянина. І тут не можна відокремити приватне від публічного.

5. Деякі юристи чомусь вважають інтереси окремої людини приватними інтересами і навіть вважають його просто фізичним елементом. Але, захищаючи права людини, закон розглядає його як феномен суспільства, як фігуру публічну. Захищаючи цей «приватний» інтерес кожного, закон захищає і інтерес суспільства загалом. А, захищаючи інтереси, т. зв. суспільні, закон в той же час захищає інтереси кожного громадянина. Всі захищені правом інтереси можна вва-

жати інтересами публічного значення. Відповідна термінологія вживається в літературі, але загалом поділ права на приватне і публічне не має юридично суттєвого сенсу. Будь-який закон – акт публічний, такий, що приймається тоді і через те, що в цьому зацікавлене суспільство загалом. Не можна захищати права одного на шкоду правам всіх, тобто і кожного «одного». Якщо ж закон не відповідає інтересам суспільства, то це антизакон, який суперечить принципам верховенства права, – верховенства справедливості.

В цьому відношенні варто було б враховувати досвід англійської правової системи, де не вдаються до поділу на приватне і публічне, але виділяють право справедливості [5]. В Англії давним-давно зникло поняття приватного права [6]. Використання в нашій правовій доктрині

поділу права на публічне і приватне ніякого корисного навантаження не несе, але іноді призводить до плутанини, як це трапилося, наприклад, із застосуванням ніде не розкритого раніше поняття «публічно-правові спори» для розмежування підвідомчості господарських і адміністративних судів. В усякому разі торжеству справедливості це не допомагає.

І на завершення цієї статті як представник старшого покоління нинішнього юридичного співтовариства поздоровляю нове його покоління, значна частина якого об'єднана Асоціацією юристів України. Діяльність асоціації внесла значне пожвавлення в юридичне життя. Хотілося б сподіватися, що нові покоління юристів доб'ються, щоб наша держава стала справді правовою, щоб у ній восторжествувала справедливість у всіх сферах життя.

Література

1. Українське суспільство 1998-2009 рр. Динаміка соціальних змін. – К., Інститут соціології НАН України, 2010. – С. 454.
2. Левенець Ю. Еволюція політичної влади в Україні // Світогляд. – 2011. – № 4(30). – С. 6.
3. Головатий С. Верховенство права: В 3-х кн. Кн. 1. – К.: Фенікс. – 2006. – С. 63.
4. «Forbes, Украина», сент., 2011; Шестакова О. Журнал «Форбс» оценил зарплаты наших топ-менеджеров // «Комсомольская правда в Украине». – 2011. – 2-8 сент. – С. 6.
5. См. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности. – М., Международные отношения, 1999. – С. 226.
6. Там само. – С. 217.